

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Space oddity

Holsteyn, J.J.M. van

Citation

Holsteyn, J. J. M. van. (1989). Space oddity. *Acta Politica*, 24: 1989(3), 311-318. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449739>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449739>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- World Congress of IPSA, Parijs.
- Niemöller, B., en C. van der Eijk (1985b), De betekenis van links-rechts in electoraal onderzoek, *Acta Politica*, vol. 20, 1985:45-58.
- Niemöller, B., en C. van der Eijk (1986), Links-rechts, postmaterialisme en stemgedrag, *Mens en Maatschappij*, vol. 61, nr. 3 (1986): 251-269.
- Tillie, J.N. (1987a), Stemkans en potentieel electoraat, in: J.J.M. van Holsteyn, G.A. Irwin en C. van der Eijk (red.), *De Nederlandse Kiezer '86*, Amsterdam, Steinmetz/Swidoc, 1987:180-188.
- Tillie, J.N. (1987b), *Party competition and party potential. Empirical conditions for vote-maximizing strategies*, paper, Joint Sessions of Workshops, ECPR, 1987, Amsterdam (30 p.) (verschijnt binnenkort in herziene versie in *Sociale Wetenschappen*).

Space oddity

J.J.M. van Holsteyn

'and I think my spaceship knows which way to go'

David Bowie, *Space oddity*

Droefenis alom. Naast geconstateerde fouten in conceptualisering, analyse en conclusies is 'Operatie geslaagd, patiënt overleden' nog teleurstellend ook, aldus Van der Eijk en Niemöller in hun reactie 'Lost in space'. Op het gevaar af de teleurstelling te vergroten, voel ik me toch genoodzaakt op hun kritische kanttekeningen in te gaan. Ik zal me hierbij beperken tot de drie mijns inziens belangrijkste punten, te weten de unieke keuze bij toetsing van de kleinste-afstandhypothese, de afstand-reductiehypothese en het belang van nutsfuncties. Deze beperking betekent niet dat ik het eens zou zijn met de andere punten van kritiek, die overigens meer op de analyse dan op de uiteindelijk bereikte conclusies betrekking hebben. Ik zal echter, gedwongen door tijd- en ruimtegebrek en tevens gezien het feit dat de overige kritiekpunten voor de verdere ontwikkeling van het onderzoek naar een verklaring van stemgedrag van secundair belang zijn, de verleiding weerstaan om de andere punten te weerspreken.

De kleinste-afstandhypothese: het belang van de unieke keuze

Het verschijnsel, dat een deel der kleinste-afstandstemmers meer dan één politieke partij op de kleinste ideologische afstand percipieert, is naar de mening van Van der Eijk en Niemöller 'volstrekt geen complicatie'. Dit is opmerkelijk, want in hun proefschrift werd al de volgende opmerking gemaakt: 'Another *complicating matter* in reality is that "smallest distance" does not define a unique choice for all voters. For some, more than one party is located at the smallest distance' (p. 282, cursivering JvH). Er zijn echter redenen van meer gewicht om van een complicatie voor het verklaringmodel van rationeel stemgedrag te spreken.

* Onduidelijk is, waarom er additionele criteria nodig zijn voor de ver-

klaring van de partijkeuze als er in het geheel geen complicatie zou bestaan. Hoewel de noodzaak van zogenaamde tie-breakers zonder meer werd en wordt erkend, mag dit blijkbaar niet worden opgevat als een indicatie voor de aanwezigheid van een probleem. Maar zijn de additionele criteria niet juist nodig omdat er sprake is van 'limitations posed by ideological considerations' – en dergelijke beperkingen in en van het model vormen een probleem bij de verklaring van het uiteindelijke stemgedrag.

* Van der Eijk en Niemöller merken op, dat het door hen uitgewerkte verklaringsmodel twee fasen kent. Dit was mij tot op heden onbekend. Noch uit hun proefschrift, waarin vermeld staat dat '(...) the model of rational choice, which incorporates only ideology (i.e. left-right) as political end (...)' (p. 294) en dat (...) rationality of voting behavior can be demonstrated to exist while employing only ideology in left-right terms as the end allowed by the theory' (p. 302), noch uit de in hun reactie op mijn artikel gegeven samenvatting van hun model is mij iets van een tweede fase *binnen* het model gebleken. Er is naar mijn mening geen sprake van twee fasen in het model, maar het model is ontoereikend voor een verklaring van de partijkeuze van een groot deel der kiezers en voor dat deel zullen andere verklaringen moeten worden aangevoerd. De noodzaak van verschillende stappen in het verklaren van het stemgedrag is, zolang de partijkeuze van grote groepen kiezers nog onverklaard is, uiteraard aanwezig. Met het *downsianse model van rationeel stemgedrag* is echter slechts één stap, en dit hoeft overigens niet per se de eerste stap te zijn, te zetten; het model kent geen, op ideologische afstanden gebaseerde tweede fase.

* Bij de behandeling van de kleinste-afstandhypothese heb ik expliciet vermeld, dat de voorwaarde van de unieke keuze een door mij gestelde *extra* voorwaarde is. Het stellen van deze extra voorwaarde leek en lijkt mij niet meer dan redelijk. Immers, gezocht wordt naar een verklaring van de partijkeuze, en de kiezer wordt geacht in het stemhokje een enkele keuze te maken. Het is die unieke keuze die verklaard dient te worden; ook in het proefschrift van Van der Eijk en Niemöller gaat het om '(...) describing and explaining voting behavior (i.e. effective choice), not on vote intention or some undefined party preference (...)' (p. 259). Impliciet wordt er in de in 'Lost in space' gegeven samenvatting van het model ook uitgegaan van een unieke keuze, als wordt gesteld dat 'een rationele kiezer op *die partij* stemt die zich het dichtst bij zijn eigen positie (...) bevindt' (cursivering JvH).

* Tot slot nog dit. Wat door Van der Eijk en Niemöller nu de eerste fase van het rationele verklaringsmodel wordt genoemd, wordt niet verworpen, doch de verklarende kracht ervan wordt danig gerelativeerd, zeker bij het stellen van de voorwaarde van de unieke keuze: van alle klein-

ste-afstandstemmers heeft ongeveer de helft op die kleinste afstand nog steeds de keuze uit twee of meer partijen. De uiteindelijke partijkeuze van deze kiezers blijft op basis van ideologische afstanden onverklaard. Opgeteld bij de kiezers die in het geheel niet op de kleinste afstand stemmen, blijft de uiteindelijke partijkeuze van ongeveer zeventig procent der kiezers onverklaard.

De afstand-reductiehypothese

De analyse van de afstand-reductiehypothese kan de goedkeuring van Van der Eijk en Niemöller niet wegdragen. Getracht wordt aan de hand van het in 'Lost in space' gepresenteerde figuur aan te tonen dat ik een vergroting van afstand tussen kiezer en gekozen partij niet rationeel zou achten, ook als op de partij op de kleinste afstand wordt gestemd. Dit lijkt me geen adequate weergave van de uitgevoerde analyses en van de gegeven beschrijving, waarin uitgebreid aandacht is besteed aan het al dan niet zijn en/of worden van kleinste-afstandstemmer. In dat deel van de analyse waarin de (verandering in) partijvoorkeur buiten beschouwing blijft en ik me slechts richt op het wel of niet kleinste-afstandstemmer zijn komt het veranderen van de afstand op de tweede plaats. Uiteraard is een kiezer die de afstand tot de gekozen partij weliswaar vergroot maar toch op de kleinste afstand stemt rationeel.

Bij de behandeling van de afstand-reductiehypothese zou sprake zijn van zowel ernstige conceptuele verwarring als van een inconsistentie in het gebruik van de twee hypothesen (kleinste-afstand en afstand-reductie) mijnerzijds. Laat ik allereerst ingaan op de conceptuele verwarring, want deze verwarring bestaat inderdaad – al is het de vraag hoe de verwarring is ontstaan.

Van der Eijk en Niemöller gaan in hun proefschrift uitgebreid in op de op veranderingen in partijvoorkeur betrekking hebbende afstand-reductiehypothese. Een bloemlezing van mijns inziens relevante citaten zal duidelijk maken, dat er nogal wat ruimte voor interpretatieverschillen bestaat. De cursiveringen zijn, tenzij anders vermeld, van mij afkomstig.

1. Aangekondigd wordt, dat aangetoond zal worden dat '(...) party choice, as well as switches in party choice can be construed to emanate from voters' desire to maximize ideological (i.e. left-right) agreement between themselves and the party they vote for' (p. 39).

2. Bij de overgang van de kleinste-afstandhypothese naar de afstand-reductiehypothese wordt opgemerkt dat de eerstgenoemde '(...) implies that voters are directed in their behavior by the motivation to minimize the

disparity between their own ideological position and that of the party they vote for. If such a motivational interpretation would be correct, it should account *not only for voters' behavior at any single moment* (i.e. election) but for their individual behavior *over time as well*' (p. 281).

3. Bij de theoretische overwegingen met betrekking tot afstand-reductie en veranderingen in stemgedrag wordt opgemerkt dat, als aan enkele voorwaarden is voldaan, '(...) the inference could be made that voters only switch to another party if it replaces the one which they previously voted for as *the most proximal party*. (...) The real world, however, is of a slightly more complex nature' (p. 281-282).

4. De analyse draait onder andere om de vraag '(...) whether or not the *conception of rationality* (in downsian terms) can be applied to behavior over time (...) ' (p. 282-283).

5. Downs volgend met betrekking tot de rationele kiezer: 'A rational person is distinct from an irrational one by discovering that she made a mistake and by correcting it if it cost-effective to do so (...). Vote changing may be considered to be rational to the extent that it serves to *correct* those choices which must be regarded as a violation of rational choice if only a single observation could be made. Therefore, if we assume (the majority of) voters to be rational but not infallible (i.e., they may make mistakes occasionally), it follows that not only the smallest distance hypothesis should be supported, but also a distance reduction hypothesis which maintains that vote changing is instrumental in *correcting mistakes* in the manner described above. (...) the *distance reduction hypothesis* (cursivering Van der Eijk en Niemöller, JvH) designates the tendency of voters to *correct or reduce their electoral distance* with respect to the perceived position of parties they consecutively vote for' (p. 283).

6. Een van de kernvragen in dit kader: 'does vote changing serve to *correct "mistakes"* of optimal choices?' (p. 286).

7. De afstand-reductiehypothese heeft betrekking op de vraag '(...) whether or not vote changing performs a role of "*correcting*" insufficient agreement (i.e. *too large a distance*) between a voter and the party she votes for. (...) In its simplest form, the distance reduction hypothesis involves that two distances will be compared: the distance between the voter and the party she previously voted for (...) and that between herself and her present party (...). In order for vote changing to contribute to distance reduction, it has to yield on average a smaller distance than stable voting would have yielded' (p. 289).

8. Vervolgens, na de analyse: 'All together these data suggest that party changing contributes to downsian voting behavior: it reduces the distance to the party voted for (...). Vote changing appears to be a conscious pro-

cess, *reducing the proportion of votes cast on distant parties*' (p. 292).

9. En: 'in a number of cases (...) vote changing is rational (in terms of the definition discussed previously) owing to the fact that it *reduces the distance* to the party one votes for', terwijl in een aantal gevallen '(...) vote changing appears to be irrational by the fact that it increases the distance to the party voted for' (p. 294).

10. Uit de conclusie: '(...) we have specified which empirical results should be found if voting behavior and vote switching are to be regarded as rational choice in terms of the model propounded (i.e., *directed solely* by the desire to *achieve ideological congruity* with the party one votes for)' (p. 301).

11. En de slotconclusie meldt: 'Ideological self-definition directs electors to *maximize* ideological congruence between themselves and the party they vote for. This self definition *also directs their vote changing* in such a way as to *reduce* perceived distance (i.e. perceived incongruence) between their own location and that of the party they vote for' (p. 352). Individuele veranderingen '(...) can be understood to emanate from the rational behavior of voters who attempt to *maximize* with their vote the *ideological congruity* between themselves and the party they vote for' (p. 352).

12. In de Nederlandstalige samenvatting staat vermeld dat kiezers '(...) van partij wisselen als ze daarmee *'dichterbij'* kunnen stemmen (...).' (p. 432).

13. En tot slot: 'Ideologische zelfdefinitie brengt het individu ertoe de ideologische overeenstemming met de partij van keuze zo groot mogelijk te maken *en te houden*' (p. 433).

De gegeven citaten maken zoals gezegd diverse interpretaties van de afstand-reductiehypothese mogelijk. Gaat het er bij de behandeling van de veranderingen in partijkeuze en de afstand-reductiehypothese nu om of kiezers trachten de afstand tot de partij te minimaliseren, de overeenstemming te maximaliseren en dus te stemmen op de meest nabije partij (zie citaten 1, 2, 3, 6, 10, 11 en 13) of gaat het slechts om het verkleinen van afstand (5, 8, 9, 12)? Of ligt de kern van de zaak misschien in het corrigeren van fouten of vergissingen (5, 6, 7) – waarbij de vraag blijft wat een vergissing precies inhoudt en wanneer sprake is van een correctie. Over conceptuele verwarring gesproken.

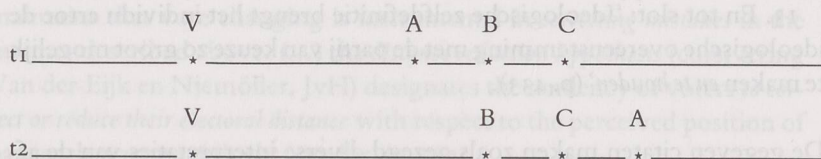
In 'Lost in space' wordt een omschrijving van de afstand-reductiehypothese gegeven die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat (en overeenkomt met het tweede gedeelte van de omschrijving in citaat 7) en verwarring uitsluit: 'De afstand-reductiehypothese stelt dat bij een gegeven verkiezing kiezers pogen dichterbij te stemmen dan het geval zou zijn als zij,

ten opzichte van de vorige verkiezing, onveranderd zouden stemmen'.

Hier is iets vreemds aan de hand.

De selectie van citaten bevat er een die nog niet aan de orde is geweest (4); hierin staat vermeld dat het gaat om rationaliteit in downsiaanse zin (zoals ook in 'Lost in space' wordt opgemerkt dat 'een deel van het kiesgedrag als rationeel in downsiaanse zin kon worden aangemerkt'). Hoe moet dit worden opgevat? In hun proefschrift geven Van der Eijk en Niemöller dit aan: 'In this, and subsequent chapters the terms rational and purposefull will be employed in the meaning they have acquired in many rational choice theories. In these theories, behavior is only termed rational if it maximizes a person's *political* (and, possibly, economic) *goals*' (p. 198). Het gaat mij hier niet om de politieke doelen, maar om de term 'maximizes'. De kiezer tracht *zoveel mogelijk* de eigen politieke en/of economische doeleinden te realiseren; enkel en alleen ('only') als dit het geval is, mag er van rationaliteit van het gedrag worden gesproken. De in 'Lost in space' gegeven definitie van de afstand-reductiehypothese heeft inderdaad een andere strekking dan de kleinste-afstandhypothese, maar laat zich daardoor tegelijkertijd moeilijk rijmen met de inhoud van het begrip rationaliteit. Aan de hand van figuur 1 kan dit worden verduidelijkt.

Figuur 1

De kiezer V percipieert op tijdstip t1 de partijen A, B en C op de in figuur 1 aangegeven posities en stemt vervolgens op partij A. Aldus is er sprake van rationeel stemgedrag: de kiezer tracht de eigen doelen maximaal te realiseren en stemt op de partij op de kleinste ideologische afstand.

In de perceptie van dezelfde kiezer V neemt ten tijde van de volgende verkiezingen (t2) partij A een andere ideologische positie in; de eigen positie en die van de partijen B en C zijn gelijk gebleven. Als de kiezer ook op tijdstip t2 op partij A stemt, is er uiteraard geen sprake meer van rationeel stemgedrag. Hoe moet echter een stem op partij C worden beoordeeld? Naar de mening van Van der Eijk en Niemöller is in een dergelijk geval voldaan aan de afstand-reductiehypothese. De kiezer stemt dichterbij dan het geval geweest zou zijn bij onveranderd stemgedrag (partij A): op tijd-

stip t2 is partij C in vergelijking met partij A in ideologisch opzicht een meer nabije partij. Maar niet de meest nabije! Onduidelijk blijft waarom de rationele kiezer, die ten slotte (zie het begrip rationaliteit) *maximalisatie* van de eigen doeleinden nastreeft, niet een voorkeur voor partij B uitspreekt – voor de rationele kiezer is immers alleen het beste goed genoeg. Slechts een stem op partij B zou te interpreteren zijn als een poging tot het maximaliseren van de eigen doeleinden en zou de kwalificatie rationeel verdienen. Het moge zo zijn dat een stem op partij C steun voor de afstand-reductiehypothese (in de versie van 'Lost in space') oplevert, maar dit kan zonder een betekenisverandering van het begrip rationaliteit niet worden geduid als een rationele keuze. Is er misschien bij het gebruik van de term rationeel sprake van enige inconsistentie?

Overigens lijkt er inderdaad een verschuiving in het begrip rationaliteit te hebben plaatsgevonden, waar in 'Lost in space' gesteld wordt dat de inhoudelijke betekenis van de afstand-reductiehypothese is, dat '(links-rechts) ideologie (mede) bepalend is voor gedrag, ook in die situaties waarin niet op kortste afstand wordt gestemd'. Een dergelijke verbreding van de inhoud van het begrip rationaliteit zou echter tot een verregaande verwatering ervan leiden en dient naar mijn mening dan ook verworpen te worden.

Naar de mening van Van der Eijk en Niemöller zou mijn kritiek effectiever zijn geweest als ik gesteld zou hebben dat de afstand-reductiehypothese redundant was. Nou, vooruit dan maar. Bij het vasthouden aan de gegeven betekenis van het begrip rationaliteit en rationeel gedrag (in downsiaanse zin) is de afstand-reductiehypothese overbodig. De rationele kiezer streeft naar maximale realisatie van de eigen doeleinden en zal aldus pogen telkens weer op de kleinste ideologische afstand te stemmen; de kleinste-afstandhypothese alleen volstaat.

Nutsfuncties

Een volgend punt van kritiek op mijn artikel is dat ik over het hoofd zou hebben gezien dat 'rationaliteit zou moeten worden afgemeten aan (verwacht) nut in plaats van aan afstand'. Een uitgebreid citaat wordt gegeven om de relevantie van dit punt te onderstrepen. Hierin is echter allereerst sprake van de mogelijkheid (!) van asymmetrische nutsfuncties. Tevens zou dit gesuggereerde verschijnsel met name van belang zijn voor kiezers 'who are located at extreme positions', een relatief beperkte groep dus. Van groter belang is het onmiddellijke 'vervolg' van de in dit kader geciteerde paragraaf uit het proefschrift: 'Our discussion of utility functions

found its origin in the question whether or not all instances of distance-increase can be supposed to reflect that, for the cases involved, ideological proximity did not direct their voting behavior and vote-switching. The answer to this question can only be equivocal: it depends on the assumptions one is willing to make respecting the form of utility functions. However, whether or not it is reasonable to assume utility functions to be symmetric should not be a matter of intuition or personal taste *but of empirical evidence which, however, is nonexistent*' (p. 299, cursivering JvH).

Het is mogelijk dat het 'relevante verdere onderzoek' waarvan in 'Lost in space' melding wordt gemaakt hierover enig uitsluitend zou kunnen geven. De in de puntsgewijze opsomming genoemde stukken zullen zonder twijfel belangwekkend zijn – jammer alleen, dat het voor het overgrote deel gaat om stukken waarvan de wereld (nog) niet via boek of tijdschrift kond is gedaan. Het lijkt mij dan ook niet geheel correct om in deze gevallen van publikaties te spreken en mij te verwijten deze 'publikaties' niet te kennen. Voor zover de genoemde stukken mij bekend waren of (inmiddels) bekend zijn, geven ze geen antwoord op de vraag naar het bestaan van individuele nutsfuncties en op de vraag hoe deze eventueel zouden dienen te worden gebruikt in een verklaring van het stemgedrag.

Eén opmerking nog tot slot van mijn poging tot weerlegging van de op 'Operatie geslaagd, patiënt overleden?' uitgeoefende kritiek. Van der Eijk en Niemöller lijken zich zo sterk aan hun geesteskind, de voor de Nederlandse situatie uitgewerkte versie van een van rationaliteit in downsiaanse zin uitgaand verklaringsmodel van stemgedrag, te hebben gehecht, dat mijn analyse lijkt te worden gezien als een persoonlijke aanval. Waar komt anders de stropop met het bordje 'Van der Eijk/Niemöller' om de hals, die overigens plots een fantoom blijkt te zijn, vandaan? Mij ging en gaat het echter om niet meer en niet minder dan een evaluatie van het verklaringsmodel. In welke mate, en in welke vorm, kan dit model een bijdrage leveren aan de verklaring van het stemgedrag van de Nederlandse kiezers? Het lijkt mij zinvol als de discussie zich op deze (dubbele) vraag concentreert.

Nawoord bij een vruchteloze discussie

C. van der Eijk en B. Niemöller

Het zal de lezer van de twee voorgaande stukken in deze aflevering van *Acta Politica* niet ontgaan zijn dat Van Holsteyn op geen enkel punt onze reactie accepteert. Deze bestaat in belangrijke mate uit een poging misvatting en misrepresentaties te rectificeren die naar onze mening in Van Holsteyns weergave van ons proefschrift voorkomen. Met zijn verwerping hiervan ontstaat echter een vreemde situatie: er blijkt geen overeenstemming te bestaan over wat een aantal van de hypothesen in ons proefschrift inhoudt, over de wijze waarop zij door ons zijn getoetst, en over hun betekenis in het kader van de daar gepresenteerde verhandelingen met betrekking tot de verklaring van kiezersgedrag. Anders gezegd, óf wijzelf begrijpen de inhoud, werkwijze en het verloop in ons proefschrift niet goed, óf Van Holsteyns begrip ervan is onjuist. Hoe het ook zij, een dergelijk verschil van mening over waar ons proefschrift nu wel of niet over gaat ontnemt de basis aan een redelijke discussie over de vraag of de inhoud ervan juist of onjuist is, zinnig of onzinnig. Dit probleem kan zeker niet worden opgelost door een soort exegetische discussie op basis van een door Van Holsteyn aangedragen reeks, grotendeels uit hun context gelichte, citaten; iets waarvan wij hier dan ook maar afzien.

Los van de vraag of wij Van Holsteyn al dan niet kunnen overtuigen dreigt de huidige discussie te leiden tot een karikaturisering van ons werk, waaruit elke nuance verdwenen is, en die zou inhouden dat wij kennelijk het links-rechtsperspectief allesbepalend zouden vinden, dat wij kennelijk kiezersgedrag zonder kwalificatie als rationeel in downsiaanse zin zouden opvatten, en dat kortste afstand en afstand-reductie de lakmoesproef zouden vormen voor zowel de betekenis van links - rechts als voor de rationaliteit van de kiezers. Een dergelijke karikatuur zou er begrijpelijk toe kunnen leiden dat anderen zich geroepen voelen haar te bestrijden, in plaats van zich bezig te houden met waar het eigenlijk om zou moeten gaan, namelijk de beschrijving en verklaring van kiezersgedrag. Voor zover dat kan bijdragen aan het voorkomen van een dergelijke ontwikkeling willen